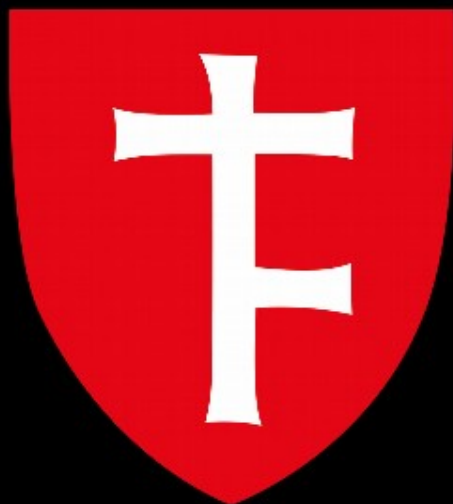

Piotr Szczurowski

**Ród heraldyczny Prus
na Mazowszu w XIII-XVI wieku**

Ród heraldyczny Prus
na Mazowszu w XIII-XVI wieku

Piotr Szczurowski

Ród heraldyczny Prus
na Mazowszu w XIII-XVI wieku

Armoryka
Sandomierz 2018

Projekt okładki: Piotr Szczurowski

Redakcja i korekta: Piotr Szczurowski

Na pierwszej stronie okładki: Tomasz Obara, *Herb Prus*

Na czwartej stronie okładki: Zdjęcie zrobione na plaży w Nowej Karczmie (Piaskach) - za morzem w tle znajduje się Sambia, przypuszczalne miejsce pochodzenia protoplastów rodu Prus. Fot. Piotr Szczurowski

Copyright © 2018 by Piotr Szczurowski
& Wydawnictwo Armoryka

All rights reserved

Żadna część niniejszej publikacji nie może być powielana
i rozpowszechniana bez pisemnej zgody właściciela praw autorskich.

Wydawnictwo ARMORYKA
ul. Krucza 16
27-600 Sandomierz
<http://www.armoryka.pl/>

Skład: Piotr Szczurowski
Wydrukowano z dostarczonego pliku

ISBN 978-83-8064-775-6

*Prūss ni ast ērbi,
sta ast āumenes būsenis.*

*Pracę niniejszą dedykuję moim pruskim przodkom,
wierząc, że i potomkowie moi pamięć o nich kultywować będą.*

Niniejsza książka jest rozprawą doktorską obronioną przeze mnie w kwietniu 2018 roku na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie (badania i przewód doktorski sfinansowałem z własnych środków). Tam też znajduje się pełna dokumentacja przewodu, w tym recenzje oraz moje odpowiedzi na nie (oczywiście należy je czytać łącznie). Tekst książki różni się od złożonej na uczelni pracy doktorskiej pewnymi uzupełnieniami, drobnymi poprawkami i dodatkowymi komentarzami, które jednak nie zmieniają jej merytorycznej istoty i poczynionych ustaleń badawczych. Choć jest to praca naukowa, to napisana jest możliwie przystępnie, a wiele informacji w niej zawartych może być bardzo interesującymi także dla osób, które amatorsko zajmują się poszukiwaniem przodków.

Promotorem rozprawy był prof. dr hab. Grzegorz Białuński, któremu jestem wdzięczny za sprawną i zaangażowaną pracę promotorską. Profesor Białuński uwag do pracy zgłaszał niewiele, ale jak już zgłaszał, to konkretne i merytoryczne. Współpracując z Nim miałem nieustanne poczucie, że obcuje z prawdziwym naukowcem, dla którego nauka jest pasją, profesjonalistą w każdym calu i po prostu człowiekiem z klasą. Postawa Profesora Białuńskiego to wielka rzadkość w dzisiejszych czasach i dlatego tym bardziej warto ją podkreślić, co czynię z przyjemnością, choć jestem osobą, która ma wyjątkowo niską skłonność do chwalenia ludzi.

Zdecydowałem się na wydanie niniejszej książki we współpracy z Wydawnictwem Armoryka, albowiem od samego początku zostałem przezeń obdarzony pełnym profesjonalizmem i poważnym podejściem do sprawy; wszelkie odpowiedzi na pytania, które zadawałem były niezwłoczne, wyczerpujące, konkretne i sensowne, a na dodatek napisane poprawną polszczyzną. Co więcej, warunki współpracy zaproponowane przez Wydawnictwo Armoryka były uczciwe i racjonalne. Wszystko to niestety nie jest standardem w polskiej branży wydawniczej, wręcz przeciwnie, jest wyjątkiem i dlatego tym bardziej zasługuje na podkreślenie.

Piotr Szczerowski

Pan Piotr Szczurowski jest doktorem nauk ekonomicznych i doktorem nauk humanistycznych. Od kilku lat zajmuje się badaniami genealogicznymi rodów rycerskich oraz dziejami miejscowości na Mazowszu. Początkowo być może były to działania laika, poszukującego korzeni swojej rodziny, to jednak obecnie działalność ta przekształciła się w prawdziwe poszukiwania naukowe o bardziej ogólnym znaczeniu. O tym świadczą Jego liczne artykuły opublikowane i złożone do druku. Na podkreślenie zasługuje, że autor już w tych artykułach wykazuje dojrzałość naukową, w tym krytyczne spojrzenie na dotychczasową literaturę, a przede wszystkim bardzo dobrą znajomość źródeł drukowanych (mazowieckich oraz z obszaru władztwa zakonu niemieckiego w Prusach) i archiwalnych (mazowieckich zapisek sądowych).

Przede wszystkim jednak Pan dr Piotr Szczurowski jest autorem niniejszej, obszernej rozprawy naukowej o kształtowaniu się rodu heraldycznego Prus na Mazowszu w XIII-XVI wieku. Dotychczasowe badania na ten temat nie były zbyt zaawansowane. Wobec tego podjęcie tego tematu było jak najbardziej uzasadnione. Autor zbadał, kiedy powstał tytułowyród heraldyczny i w wyniku jakich wydarzeń. Ponadto dokładnie określił jego protoplastów oraz ukazał w szczegółach dalsze jego dzieje na Mazowszu (według poszczególnych ziem). Podsumowując, otrzymaliśmy bardzo cenną rozprawę, którą polecam wszystkim zainteresowanym dziejami Prusów i rodów rycerskich w średniowieczu.

Grzegorz Białuński

Spis treści

Wstęp	11
Uzasadnienie wyboru tematyki rozprawy i przyjętych ram badawczych.....	11
Tezy główne rozprawy i zastosowane metody badawcze.....	15
Struktura pracy.....	17
Rozdział I: Ród heraldyczny w dawnej Polsce	20
Geneza stanu rycerskiego w średniowiecznym państwie piastowskim.....	20
Ród heraldyczny jako twór polityczny, społeczny i kulturowy. Herby i struktura.....	30
Ród heraldyczny w aspekcie prawnym. Przywileje.....	37
Ród gniazdowy jako gałąź rodu heraldycznego. Nazwiska odmiejscowe.....	42
Rozdział II: Migracja Prusów w średniowieczu i jej tło polityczne	48
Najstarsze osadnictwo pruskie na ziemiach piastowskich. Próby ekspansji piastowskiej na ziemię pruskie.....	48
Sytuacja polityczna w Prusach w XIII wieku. Podbój krzyżacki i jego skutki.....	52
Sytuacja polityczna na Mazowszu w XIII wieku.....	68
Główne kierunki emigracji pruskiej w XIII wieku.....	71
Rozdział III: Geneza i ukształtowanie się rodu heraldycznego Prus na średniowiecznym Mazowszu	81
Analiza przywileju książąt mazowieckich Siemowita III i Kazimierza I z 1345 roku stanowiącego podstawę prawa pruskiego.....	81
Analiza dokumentu księcia mazowieckiego Siemowita I z 1250 roku oraz dokumentu sądu plockiego z 1363 roku.....	88
Umieszczenie w czasie nadań i przywilejów pierwotnych dla protoplastów rodu Prus oraz identyfikacja miejsc tychże nadań na Mazowszu.....	93
Identyfikacja dokładnych miejsc pochodzenia protoplastów dwóch głównych gałęzi rodu heraldycznego Prus.....	102
Struktura genealogiczna i etniczna kształtującego się rodu heraldycznego Prus, używane przezeń godła herbowe oraz stosunki wewnętrzne w rodzice.....	113

Rozdział IV: Rozsiedlenie rodu Prus na Mazowszu	
w późnym średniowieczu.....	134
Herbowni Prusa i pruskie gniazda rodowe w ziemiach czerskiej i warszawskiej.....	134
Herbowni Prusa i pruskie gniazda rodowe w ziemi wyszogrodzkiej i okolicach.....	184
Herbowni Prusa i pruskie gniazda rodowe	
na wschodnim i północnym Mazowszu.....	225
Herbowni Prusa i pruskie gniazda rodowe	
na południowo-zachodnim Mazowszu.....	281
Charakter osadnictwa i kierunki ekspansji rodu heraldycznego Prus na Mazowszu	
oraz identyfikacja herbownych z dwóch głównych grup krewniaczych.....	289
Zakończenie.....	296
Aneksy.....	301
Aneks 1: herbowni Prusa z rodu Windyki i Obizora.....	301
Aneks 2: herbowni Prusa z rodu Rukaly.....	302
Bibliografia.....	304
Źródła archiwalne i wypisy z tychże.....	304
Źródła drukowane i ich opracowania oraz kroniki.....	304
Herbarze i spisy szlachty.....	310
Literatura.....	312
Strony internetowe.....	328
Wykaz skrótów.....	330

Wstęp

Uzasadnienie wyboru tematyki rozprawy i przyjętych ram badawczych

W pracy niniejszej podjęliśmy¹ dość skomplikowany i trudny badawczo problem ukształtowania się polskiego, a może trafniej sarmackiego rodu heraldycznego Prus na Mazowszu² w XIII-XVI wieku, którego analiza i przedstawienie jest głównym celem rozprawy. Umieszczenie przedmiotowego procesu na Mazowszu jest związane z przybyciem właśnie do dzielnicy mazowieckiej rozbitego państwa piastowskiego pruskich³ protoplastów rodu. Tam również otrzymali

¹ Używam w pracy pierwszej osoby liczby mnogiej uważając tę formę narracji za najbardziej elegancką. Jednocześnie dla urozmaicenia stylistycznego i tym samym nadania tekstowi przyjaźniejszej formy w odniesieniu do postaci z przeszłości stosuję wymiennie czas przeszły i teraźniejszy.

² Używając w całej pracy pojęcia „Mazowsze” mamy na myśli Mazowsze w XVI-wiecznych granicach administracyjnych, czyli województwa mazowieckie, płockie i rawskie I Rzeczypospolitej, a zatem Mazowsze właściwie bez Kujaw, Podlasia oraz ziem chełmińskiej, dobrzyńskiej, łęczyckiej i sieradzkiej, które to obszary okresowo wchodziły w skład władztwa książąt mazowieckich.

³ W polskiej historiografii, utrwaliła się forma przymiotnikowa „staropruski” w odniesieniu do ludu, kultury, wierzeń czy języka Prusów, w odróżnieniu od formy „pruski” stosowanej w odniesieniu do Prus pokrzyżackich i Prusaków. Spoglądając na problem od strony logiki i zasad językowych obecnie poprawnymi formami powinny być odpowiednio formy „pruski” i „prusacki”, która to druga forma w ogóle w języku polskim dotychczas nie zaistniała. Przymiotnikowa forma „staropruski” miała pewien sens w dawniejszej historiografii, w której zamiast określenia Prusowie funkcjonowało określenie „starzy Prusacy”, które to określenie w tej chwili zostało już zupełnie wyparte, choć i wtedy bardziej adekwatną byłaby forma „staroprusacki”. Autor nie jest zwolennikiem powielania błędnych zwyczajów językowych, jest natomiast zwolennikiem logicznej ciągłości procesów zmian, także w obszarze języka. Dlatego też w odniesieniu do Prusów, ich kultury, wierzeń i języka będzie używał formy „pruski”, zupełnie rezygnując z formy „staropruski”. Podkreślić również należy, że odróżnienie Prus przedkrzyżackich od Prus pokrzyżackich, a w konsekwencji Prusów od Prusaków ma uzasadnienie nie tylko językowe, ale także polityczne, a przede wszystkim społeczno-kulturowe, albowiem zmiana dokonana w Prusach przez zakon krzyżacki i jego sojuszników była dramatyczna, wielopłaszczyznowa i bardzo daleko idąca. W efekcie można powiedzieć, że Prusowie i Prusacy to dwie zupełnie różne społeczności.

oni od książąt mazowieckich przywileje rodowe, które stanowiły podstawę prawa pruskiego przysługującego rodowi heraldycznemu Prus (*ius Prussorum, ius Prutinicum, ius Prusitarum, iure Pruskye, Prusechow pravo*). Początkowa granica czasowa podjętych badań wynika z faktu, że owi protoplaści rodu przybyli na Mazowsze najprawdopodobniej w XIII wieku. Co więcej, XIII wiek to okres daleko idących zmian społecznych na ziemiach polskich i w tym też czasie należy upatrywać początków procesu tworzenia się szlacheckich (rycerskich) rodów heraldycznych w rozbitym na dzielnice państwie piastowskim. Z kolei końcową granicę czasową wyznacza kilka czynników. W pierwszej kolejności wskazać należy, iż na XVI wiek przypada kulminacja procesu wykształcania się szlacheckich nazwisk odmiejscowych w I Rzeczypospolitej⁴, w tym na Mazowszu, gdzie ród heraldyczny Prus wziął swój początek. Proces ten rozpoczął się w niektórych dzielnicach państwa piastowskiego już w XIV wieku, ale na Mazowszu przedmiotowe zjawisko rozpoczęło się z opóźnieniem, a mianowicie w wieku XV i to w istotniejszym zakresie dopiero w jego drugiej połowie, osiągając poziom powszechny pod koniec XVI wieku. Trzeba jednak w tym miejscu zauważyć, że w przypadku tak charakterystycznej dla Mazowsza drobnej szlachty zdarzało się niekiedy, że przydawki posesjonatyczne występowały zamiast nazwisk odmiejscowych jeszcze w wieku XVII. Ponadto, w XVI wieku zaczyna silnie rozkwitać w I Rzeczypospolitej kultura sarmacka, której istotnym elementem były szlacheckie rody heraldyczne, ale już tylko w wymiarze kulturowym. Dalej, to właśnie niedługo przed rozkwitem kultury sarmackiej dobiegł końca proces kształtowania się owych rodów, którego jednym z elementów było ukształtowanie się herbów szlacheckich w swych podstawowych odmianach. Tak było również w przypadku rodu heraldycznego Prus, a trzy główne odmiany herbu, upowszechnione później jako podstawowe, wykształciły się w tymże czasie. W końcu, dopiero w XVI wieku nastąpiło ostateczne wchłonięcie przez ród heraldyczny Prus rodu używającego znaku kos

⁴ Dla uproszczenia i większej przejrzystości w całej pracy będziemy używać utrwalonego współcześnie w praktycznym użyciu pojęcia „I Rzeczypospolita”, choć formalnie federacyjny twór państwowy powstały w wyniku kolejnych unii polsko-litewskich nosił inne nazwy (nie było jednej stałej).

(herb Prus II, czyli Wilczekosy), który do tego czasu wykazywał pewną odrębność. Można zatem powiedzieć, że pod koniec XVI wieku mamy już do czynienia z rodem heraldycznym, który jest w pełni lub niemal w pełni ukształtowany, z którego możemy wydzielić rody gniazdowe wchodzące w jego skład, noszące już nazwiska odmiejscowe, a także możemy zidentyfikować trzy podstawowe odmiany herbu Prus występujące w całym w okresie funkcjonowania I Rzeczypospolitej i później. Podnieść również należy, że w XVI wieku Mazowsze zostało inkorporowane do Korony, a następnie, po przyjęciu przez szlachtę tej dzielnicy prawa koronnego, przestał obowiązywać Zwód Goryńskiego (odrębne prawo dla Mazowsza już po inkorporacji). Tym samym Mazowsze zakończyło swój lenny, czyli w pewnym stopniu samodzielny byt i stało się częścią I Rzeczypospolitej, a w konsekwencji szlachta Mazowska stała się szlachtą I Rzeczypospolitej. Mniej więcej w tym czasie możemy też upatrywać początku procesu rozkładu rodu heraldycznego Prus na Mazowszu, który był elementem szerszego zjawiska stopniowej utraty znaczenia przez rody heraldyczne.

Problematyka podjęta w niniejszej pracy należy do obszaru słabo zagospodarowanego badawczo. Powyższej oceny stanu rzeczy nie może zmieniać wydana z opóźnieniem wartościowa poznawczo praca Jadwigi Chwalibińskiej sprzed ponad siedemdziesięciu lat⁵, będąca dotychczas jedyną kompleksową próbą zbadania najstarszych dziejów rodu heraldycznego Prus, która to praca wymaga jednak szeregu korekt i uzupełnień, albowiem zawiera niekiedy ustalenia błędne lub co najmniej niepełne. Również geneza rodu i proces jego kształtowania się nie były zbadane w sposób wyczerpujący przez autorkę, która skoncentrowała się bardziej na jego rozsiedleniu na ziemiach polskich w średniowieczu. Należy również podkreślić, że Chwalibińska nie wykorzystała wszystkich dostępnych ówczesnie źródeł, szczególnie tych archiwalnych, co w tej chwili jest stratą niemal nie do odrobienia ze względu na zniszczenie przez niemieckich okupantów pod koniec II wojny światowej średniowiecznych ksiąg ziemskich i grodzkich z niektórych ziem

⁵ J. Chwalibińska, *Ród Prusów w wiekach średnich*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, rocznik 52 – zeszyt 2 za rok 1947, Toruń 1948 (dalej Chwalibińska).

Mazowsza⁶. Badaczka ta nie wyciągnęła także wniosków, które z dostępnego materiału źródłowego wyciągnąć należało. Niemniej jednak godzi się podkreślić, że powyższe fakty nie mogą przesłonić wartości wielu trafnych spostrzeżeń i konstatacji poczynionych przez Chwalibińską oraz bardzo dużej pracy badawczej, wręcz pionierskiej, którą wykonała. Oprócz wyżej wymienionego opracowania można wskazać jedynie prace przyczynkarskie⁷, które jednak mają niewielkie znaczenie dla kompleksowego zbadania procesu ukształtowania się rodu heraldycznego Prus.

Spoglądając na problem nieco szerzej, trzeba zauważyć, że dzieje Prusów w ogóle są obszarem badawczym zaniedbanym przez polską historiografię, co zdaniem autora jest dodatkowym argumentem za napisaniem niniejszej pracy. Prusowie i ich dzieje nie doczekali się do tej pory w polskiej historiografii naukowego opracowania, które w sposób kompleksowy, w pełni wykorzystujący dostępne źródła pisane oraz osiągnięcia nauk pomocniczych historii, ukazałoby historię i kulturę tego bałtyjskiego ludu. Dysponujemy co prawda monografią Łucji Okulicz-Kozaryn⁸, ale trzeba podkreślić, że pod względem naukowym pozostawia ona wiele do życzenia⁹, a i napisana została nie przez historyka, lecz przez archeologa, który w sposób niewystarczający wykorzystał dostępne źródła pisane. Wydaje się także, że istotna różnica pomiędzy ukształtowanym przez historyków i nie tylko przez historyków powszechnym wyobrażeniem

⁶ Powyższe należy traktować jedynie jako stwierdzenie faktu mającego określone konsekwencje, nie zaś jako zarzut względem Chwalibińskiej. Trudno bowiem racjonalnie oczekiwać, że pojedynczy badacz wykorzysta dokładnie wszystkie istniejące źródła archiwalne, w tym przypadku bardzo liczne przecież, zważywszy na ograniczenia wynikające z różnorodnych uwarunkowań pracy naukowej.

⁷ Zob. m.in. K. Pacuski, *Prusowie ze Stubic w XV-XVI w.* w: W. Brojer (red.), *Kościół – Kultura – Społeczeństwo. Studia z dziejów średnio-wiecznej i czasów nowożytnych*, Warszawa 2000, s. 313-321 oraz przedruk w: „Notatki Plockie”, 48/3-196, Towarzystwo Naukowe Plockie, Plock 2003 (dalej Pacuski), s. 3-7, a także J. Wiśniewski, *Ród Wagów* w: W. Grębecka (red.), *Rodzina Wagów w kulturze polskiej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974 (dalej Wiśniewski), s. 7-15.

⁸ Ł. Okulicz-Kozaryn, *Dzieje Prusów*, Fundacja na rzecz Nauki Polskiej, Wrocław 1997 (dalej Okulicz-Kozaryn).

⁹ Szerzej zob. G. Białuński, *Nova monografia dziejów Prusów* (recenzja pracy Okulicz-Kozaryn), „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 4, Olsztyn 1997, s. 599-606.

społecznym o Prusach a stanem faktycznym może być uznana za kolejny argument na rzecz pogłębienia badań w przedmiotowym zakresie, a następnie upowszechniania ich wyników.

Tezy główne rozprawy i zastosowane metody badawcze

W ramach podjętej pracy postawiliśmy cztery tezy główne by następnie poddać je próbie weryfikacji badawczej.

Teza 1: polski (sarmacki) szlachecki ród heraldyczny Prus powstał w wyniku emigracji pruskich *nobiles* na Mazowsze w związku z podbojem Prus¹⁰ przez zakon krzyżacki i jego sojuszników, w

¹⁰ Używając w całej pracy pojęcia „Prusy” mamy na myśli obszar zasiedlony na początku XIII wieku przez plemiona zachodniobałtyjskie (z wyjątkiem Kurów), mając przy tym świadomość pewnych stosunkowo niewielkich różnic występujących pomiędzy nimi, w tym o charakterze językowym. Niektórzy badacze (zob. m. in. Okulicz-Kozaryn, s. 38-42) wyróżniają trzy grupy językowe wśród zachodnich Bałtów, a mianowicie pruską, galindzką i jaćwieską. Dość znamiennej jest również XVII-wieczna wzmianka Krzysztofa Hartknocha o kilku językach pruskich (Okulicz-Kozaryn, s. 483 i 490). My jednak uważamy, że te różnice były na tyle małe, iż miały charakter jedynie dialektalny. W konsekwencji opowiadamy się za wyodrębnieniem czterech dialektów języka pruskiego (pomezkańskiego, sambijskiego, galindzkiego i jaćwieskiego/sudowskiego) oraz kurońskiego w jego archaicznej formie jako osobnego języka zachodniobałtyjskiego, który z czasem nabrali cech wschodniobałtyjskich. Szczególnie wyodrębnianie Jaćwieży i Jaćwiegów cieszy się sporą popularnością wśród badaczy. Powyższe określenia utrwaliły się w historiografii polskiej, my natomiast w odniesieniu do Jaćwieży i Jaćwiegów konsekwentnie będziemy używać określeń Sudowia i Sudowowie, których używał Piotr z Dusburga, wymieniając je pośród innych nazw ziem i plemion pruskich (Petrus de Dusburgk, *Chronica Terre Prussiae*, ed. J. Wenta et S. Wyszomirski w: *Monumenta Poloniae Historica nova series*, t. XIII, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2007, dalej Piotr z Dusburga, cz. III, rozdz. 3). Argumentem za tym jest także najstarsza wzmianka o Sudowach autorstwa Klaudiusza Ptolemeusza z II wieku n.e. w postaci *Soudinoi* (*Claudii Ptolemaei Geographiae*, ed. J. Fischer, Codex Urbinas Graecus 82, Codices e Vaticanis Selecti, vol. XVIII, Bibliotheca Apostolis Vaticana 1932, s. III, 5, 9 za: W. Nowakowski, *Korzenie Prusów. Stan i możliwości badań nad dziejami plemion bałtyjskich w starożytności i początkach średniowiecza*, „Pruthenia”, t. I, Olsztyn 2006, s. 21). W świetle powyższego sądzić możemy, że Sudowowie takim właśnie mianem nazywali sami siebie. Na temat różnych stanowisk w sprawie zasięgu terytorialnego i podziału plemiennego Prus zob. W. Długokęcki, *Polskie badania nad*

szczegółności zaś w związku z I i II powstaniem pruskim przeciwko zakonowi.

Teza 2: protoplaści dominującego rodu genealogicznego w rodzie heraldycznym Prus prawdopodobnie pochodzili z Sambii, zaś pierwsze książęce nadania na Mazowszu otrzymali najpewniej w okolicach Grójca, Tarczyna i Warszawy.

Teza 3: ród heraldyczny Prus był niejednolity i w jego skład weszło kilka rodów genealogicznych (w tym dwa główne) związanych ze sobą pochodzeniem etnicznym, choć zdarzył się też wyjątek o pochodzeniu innym niż pruskie.

Teza 4: ród heraldyczny Prus był stosunkowo liczny i wykazywał się znaczną aktywnością osadniczą na Mazowszu, charakterystyczną dla szlachty mazowieckiej.

Należy podnieść, iż podjęty problem badawczy jest trudny przede wszystkim ze względu na ubogość źródeł średniowiecznych, którymi dysponujemy, co bardzo ogranicza możliwości udowadniania stawianych tez badawczych. W efekcie przynajmniej niektóre z nich stawiać trzeba z daleko idącą ostrożnością, a dalej, z braku dowodów bezpośrednich, można je jedynie uprawdopodobniać przy pomocy racjonalnych przesłanek i dowodów pośrednich. W szczególności dotyczy to tezy drugiej, a także niektórych tez uzupełniających postawionych przez nas w niniejszym opracowaniu.

Prawidłowe ujęcie problemu badawczego, szczególnie tak złożonego i trudnego jak podjęty w niniejszej pracy, wymaga posłużenia się dyrektywą interdyscyplinarności, a zatem możliwie szerokiego wykorzystania i zintegrowania możliwości i osiągnięć oferowanych przez historię i jej nauki pomocnicze, ze szczególnym uwzględnieniem pozostających do dyspozycji badacza materiałów źródłowych, stanowiących podstawę badawczą i punkt wyjścia w pracy każdego rzetelnego historyka. Podstawową metodą badawczą przez nas zastosowaną jest krytyka źródeł (wewnętrzna i zewnętrzna), uwzględniająca psychologiczną i socjologiczną interpretację faktów historycznych, w drugiej zaś kolejności analiza i krytyka

Prusami plemiennymi ze szczególnym uwzględnieniem osiągnięć środowiska olsztyńskiego, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2, Olsztyn 2009, s. 185-190.

piśmiennictwa obejmująca nie tylko opracowania *stricte* historyczne, ale także te z zakresu genealogii, heraldyki, archeologii, językoznawstwa (głównie antroponimii i toponimii), a marginalnie nawet genetyki, przy jednoczesnym zastosowaniu eksplanacyjnego sposobu refleksji. W przypadku badania rozsiedlenia rodu od samych jego początków koniecznym było zastosowanie metody retrogresji.

Struktura pracy

Struktura pracy została tak zaplanowana, aby umożliwić przeanalizowanie w sposób logiczny i chronologiczny procesu kształtowania się rodu heraldycznego Prus na Mazowszu w okresie od XIII do XVI wieku, przy wykorzystaniu dedukcji, czyli rozumowania logicznego „od ogółu do szczegółu”. W pierwszej kolejności, tytułem wprowadzenia do rozważań zasadniczych, w sposób ogólny przedstawiliśmy genezę i kształtowanie się rycerskich rodów heraldycznych w państwie piastowskim oraz średniowieczną migrację Prusów wraz z jej tłem politycznym. Następnie, przechodząc do badania szczegółowego i bazując przede wszystkim na analizie najstarszych znanych dokumentów źródłowych, poddaliśmy badaniu genezę rodu, określając moment przybycia protoplastów rodu heraldycznego Prus na Mazowsze, ich pochodzenie oraz miejsca pierwotnych nadań książęcych, a także przeanalizowaliśmy strukturę genealogiczną i etniczną kształtującego się rodu oraz panujące w nim stosunki wewnętrzne. W końcu dokonaliśmy możliwie szczegółowej analizy rozsiedlenia przedstawicieli rodu na Mazowszu wraz z określeniem kierunków jego ekspansji osadniczej oraz charakteru tego osadnictwa. Powyższe obszary merytoryczne przełożyły się na cztery rozdziały niniejszej pracy.

Celem rozdziału I było ogólne zarysowanie zjawiska powstania i funkcjonowania rycerskich rodów heraldycznych na ziemiach polskich. W pierwszej kolejności zajęliśmy się genezą powstania stanu rycerskiego w państwie piastowskim, następnie przeanalizowaliśmy ród heraldyczny jako twór społeczno-kulturowy i polityczny oraz instytucję prawną w dawnym państwie piastowskim oraz w I Rzeczypospolitej, by w końcu przejść do omówienia

powszechnego zjawiska wytwarzania się szlacheckich nazwisk odmiejscowych i tym samym rodów gniazdowych w ramach starych rodów heraldycznych. Jak już wspomniano, rozdział niniejszy ma charakter wprowadzenia do rozważań zasadniczych, a zatem przyjął formę ogólnego rysu z odesłaniami do bardziej szczegółowych opracowań.

Podobny charakter ma rozdział II traktujący o średniowiecznych migracjach Prusów i ich tle politycznym. Najpierw zarysowaliśmy w nim zjawisko osadnictwa pruskiego na ziemiach polskich w okresie przed podbojem Prus przez zakon krzyżacki, które bez wątpienia miało związek przede wszystkim z próbami ekspansji władców piastowskich na ziemie pruskie. Dalej przyjrzeliliśmy się głównej przyczynie emigracji Prusów ze swych ziem, a mianowicie podbojowi krzyżackiemu i jego skutkom. Uzupełnieniem powyższych rozważań było przeanalizowanie sytuacji politycznej na Mazowszu w czasie podboju Prus przez Krzyżaków, a w dalszej konsekwencji ogólne zarysowanie kierunków migracji Prusów w XIII wieku. Podobnie jak w przypadku rozdziału I, tak i tu wielokrotnie odsyłamy do bardziej szczegółowych opracowań.

W rozdziale III skoncentrowaliśmy swoje wysiłki na zidentyfikowaniu momentu przybycia na Mazowsze protoplastów rodu heraldycznego Prus, dokładnego miejsca ich pochodzenia oraz lokalizacji w miejscu i czasie najstarszych nadań książęcych dla owych protoplastów. W tym celu dokonaliśmy szczegółowej analizy najstarszych znanych dokumentów źródłowych, w tym przywileju książąt mazowieckich Siemowita III i Kazimierza I z 1345 roku, będącego podstawą wspomnianego już prawa pruskiego, oraz dokumentu księcia mazowieckiego Siemowita I z 1250 roku wraz z dokumentem sądu plockiego dotyczącym uprawnień rycerskich przedstawicieli rodu Prus z roku 1363. Następnie przeanalizowaliśmy strukturę genealogiczną i etniczną kształtującego się rodu, jak również stosunki wewnętrzne w nim panujące. W tym rozdziale korzystaliśmy przede wszystkim ze źródeł drukowanych (mazowieckich i krzyżackich) oraz nielicznych opracowań dotyczących początków rodu herbowego Prus.

Z kolei w rozdziale IV dokonana została analiza charakteru i kierunków ekspansji osadniczej na Mazowszu przedstawicieli rodu

heraldycznego Prus. W tym celu podjęliśmy wysiłek szczegółowej identyfikacji herbownych rodu oraz ich gniazd w poszczególnych ziemiach Mazowsza pod kątem ich rozsiadlenia. Stanęliśmy tu przed problemem wyboru sposobu prezentacji dokonanych ustaleń, tak aby był on oparty na merytorycznych przesłankach, a jednocześnie zapewniał przejrzystą formę i tym samym łatwiejszy odbiór. W tym celu podzieliliśmy herbownych Prusa i pruskie gniazda rodowe na Mazowszu według kryteriów osadniczych (miejsca pierwotnych nadań, czas i kierunki późniejszej ekspansji), ale jednocześnie każde wymienione gniazdo rodowe szczegółowo określiliśmy, umiejscawiając je w XVI-wiecznych jednostkach administracyjnych funkcjonujących ówczesnie na Mazowszu (ziemia, powiat, parafia), bazując przy tym na opracowaniu pod redakcją Władysława Pałuckiego¹¹, które choć zawiera pewne błędy zidentyfikowane później przez innych autorów¹², to jednak generalnie przedstawia obraz prawidłowy i czytelny. W poszczególnych częściach herbownych Prusa i pruskie gniazda rodowe zaprezentowaliśmy w kolejności alfabetycznej. W przypadku tego rozdziału szeroko wykorzystaliśmy źródła mazowieckie, zarówno archiwalne, jak i te wydane drukiem¹³.

¹¹ W. Pałucki (red.), *Atlas historyczny Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, komentarz i indeksy, PWN, Warszawa 1973. Dalej w tekście będziemy używać sformułowania „mapa XVI-wiecznego Mazowsza”.

¹² Zob. m.in. P. Szczurowski, *Historia okolicy szlacheckiej Goździej (Gójszycz) w parafii Kaluszyño*, „Rocznik Kaluszyński”, zeszyt 15, Kaluszyn 2015 (dalej Szczurowski, *Historia okolicy...*), s. 16-17.

¹³ W praktyce nierzadko można się spotkać z omawianiem we wstępach prac historycznych źródeł i literatury wykorzystanych przez ich autorów. My tego nie czynimy, albowiem wszystkie wykorzystane w niniejszej pracy źródła i literaturę, bardzo liczne, co należy podkreślić, podajemy w przypisach i bibliografii, a zatem omawianie ich dodatkowo we wstępie byłoby jedynie powtórzeniem, które na dodatek spowodowałoby bardzo poważne wydłużenie tegoż fragmentu pracy, co z kolei uważamy za błąd w komunikacji nauki.

Rozdział I: Ród heraldyczny w dawnej Polsce

Geneza stanu rycerskiego w średniowiecznym państwie piastowskim

„Popularne wizje najwcześniejszych dziejów państw, kształtowane głównie przez literaturę nieprofesjonalną oraz podręczniki szkolne, stanowią z reguły istotną część mitów narodowych. Pełniąc ważną funkcję w systemie identyfikacji grupowej są mocno ugruntowane w świadomości zbiorowej. Sprawia to, że jakiegokolwiek próby zmiany ustalonego schematu wymagają dużego wysiłku, który przynosi nieproporcjonalnie skromne rezultaty. (...) Przeszłość narodowa stanowiła (i stanowi do dzisiaj) atrakcyjne źródło argumentów przydatnych w dyskursie politycznym i geopolitycznym. Odwoływanie się do przeszłości zinternalizowanej w świadomości zbiorowej jest bowiem bardzo skutecznym narzędziem wspomagającym realizację celów jak najbardziej współczesnych. Nie podlegając bezpośredniemu osądowi, przeszłość stanowi wygodny obiekt mniej lub bardziej świadomych manipulacji mających dostarczyć argumentów w aktualnych sporach”¹⁴. Powyższe spostrzeżenia Przemysława Urbańczyka bardzo trafnie oddają ogólne zjawisko, dotyczące wielu aspektów życia społecznego, w którym masy, a także znaczna część elit żyją w świecie mitologicznej uludy, będącej efektem permanentnych manipulacji i naturalnej skłonności ludzi to mitologizowania rzeczywistości. W tym konkretnym przypadku rzecz dotyczy początków polskiej państwowości, które to zagadnienie jest dla nas bardzo istotne w kontekście genezy polskiego stanu rycerskiego, który ukształtował się w średniowiecznym państwie piastowskim.

Wyniki badań archeologicznych prowadzonych z wykorzystaniem między innymi dendrochronologii wykazały

¹⁴ P. Urbańczyk, *Początki państw wczesnośredniowiecznych w Europie Środkowo-wschodniej* w: H. Samsonowicz (red.), *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, Universitas, Kraków 2000, s. 53-54.

powstanie na terenie Wysoczyzny Gnieźnieńskiej niedługo przed połową X wieku sieci potężnie obwarowanych grodów typu wczesnopiastowskiego, w tym grodu w Gnieźnie wzniesionego w latach 940-941, nieprzypadkowo w miejscu, gdzie wcześniej znajdował się przedchrześcijański ośrodek kultowy, przy jednoczesnym odnalezieniu śladów przesiedleń ludności oraz niszczenia starszych i mniejszych grodów plemiennych, które to zjawisko następnie rozszerzyło się na resztę historycznej Wielkopolski oraz krainy sąsiednie¹⁵. Oznacza to, że państwo piastowskie nie powstało w wyniku długiego procesu ewolucyjnego, jak mówi utrwalony także przez historyków¹⁶ stereotyp, lecz w

¹⁵ Szerzej zob. m. in. Z. Kurnatowska, *Początki Polski*, Wydawnictwo PTPN, Poznań 2002; A. Buko, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia, hipotezy, interpretacje*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2005 i 2011; M. Kara, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji. Studium archeologiczne*, Wydawnictwo IAE PAN, Poznań 2009. Z wyników badań archeologicznych wykorzystujących dendrochronologię skorzystał m. in. Tomasz Jasiński (T. Jasiński, *Początki Polski w nowym świetle*, „Nauka”, 4/2007, Poznań 2007, s. 7-18), nie zgadzamy się jednak z jego tezą mówiącą o zagrożeniu niemieckim jako głównej przyczynie przełomu, który miał miejsce na Wysoczyźnie Gnieźnieńskiej około roku 940. Jeśli już można mówić o jakimś zagrożeniu zewnętrznym w połowie X wieku, to ze strony sojuszu wielecko-czeskiego, przy czym i tak uznajemy zagrożenie zewnętrzne jako czynnik drugorzędny dla procesu sformowania się państwa polskiego. Pierwszorzędny charakter miały bowiem warunki geograficzne i demograficzne pozwalające na wytworzenie nadwyżek gospodarczych, dzięki którym możliwe było stałe utrzymanie elity wojowników (na przykład Prusowie w XI i XII wieku pozostawali w niemal stałym zagrożeniu zewnętrznym ze strony państwa piastowskiego oraz państw skandynawskich, a jednak w owym czasie państwa nie utworzyli). Natomiast zaistnienie wybitnych jednostek przywódczych (takimi byli Mieszko I i Bolesław I Chrobry) miało niewątpliwie wpływ na efektywność całego procesu. Ponadto, trzeba zauważyć, że w początkowej fazie istnienia państwa piastowskiego to ono było ekspansywnie i to ono stanowiło zagrożenie dla sąsiadów, co było zjawiskiem zupełnie naturalnym dla procesu tworzenia się państwowości.

¹⁶ Za teorią ewolucyjną opowiadał się m. in. Henryk Łowmiański (H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. I-VI, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1963-1985, dalej Łowmiański, *Początki...*), a zastąpiła ona teorię zewnętrznego (skandynawskiego) podboju, którą dawniej propagował Karol Szajnocha (K. Szajnocha, *Lechicki początek Polski*, wyd. K. Wild, Lwów 1858). Jak się okazuje, podobny miał miejsce, ale miał raczej charakter wewnętrzny, choć bez wątplenia z wykorzystaniem elementu obcego, zaś państwo polskie powstało jako rodowe przedsięwzięcie rodzimych Piastów. W podobny sposób powstały inne państwa

Wykaz skrótów

ADP	Archiwum Diecezjalne w Płocku
AE	Acta Episcopalia
AGAD	Archiwum Główne Akt Adawnych
ASK I	Archiwum Skarbu Koronnego I
CDP	<i>Codex diplomaticus Prussicus</i> , ...
KDKM	<i>Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego</i> , ...
KDW 3	<i>Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski</i> , t. III...
KSHG	Kartoteka Słownika historyczno-geograficznego Mazowsza w średniowieczu
KZC	<i>Księga ziemi czerskiej 1404-1425</i> , ...
KZP	<i>Księga ziemska płońska 1400-1417</i> , ...
KZZ 1	<i>Księga ziemska zakroczymska pierwsza 1423-1427</i> , ...
KZZ 2	<i>Księga ziemska zakroczymska druga 1434-1437</i> , ...
MK	Metryka Koronna
MKM 1	<i>Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV-XVI wieku</i> , t. 1, ...
MKM 2	<i>Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV-XVI wieku</i> , t. 2, ...
MRPS	<i>Matricularum Regni Poloniae Summaria</i> , ...
MZH	<i>Mazowieckie zapiski herbowe z XV i XVI wieku</i> , ...
NKDM 2	<i>Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza</i> , cz. 2, ...
PR	<i>Preussische Regesten bis zum Ausgange des dreizehnten Jahrhunderts</i> , ...
PU I/1	<i>Preussische Urkundenbuch</i> , I, 1, ...
PU I/2	<i>Preussische Urkundenbuch</i> , I, 2, ...
RP Czersk 1	<i>Rekognicjasz poborony z księgi Nr. 46</i> , ...
RP Czersk 2	<i>Rekognicjasz poborony z księgi Nr 46. Dokończenie</i> , ...
RP Warszawa 1	<i>Rekognicjasz poborony ziemi warszawskiej z r. 1563</i> , ...
RP Warszawa 2	<i>Rekognicjasz poborony ziemi warszawskiej z r. 1563, 2)</i> , ...

RP Warszawa 3	<i>Rekognicjasz poborony ziemi warszawskiej z r. 1563, 3), ...</i>
RPPW	<i>Regest pogłównego Prowincyi Wielko-polskiej, ...</i>
SHG Liw	<i>Słownik historyczno-geograficzny ziemi liwskiej w średniowieczu, ...</i>
SHG Płock	<i>Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu, ...</i>
SHG Warszawa	<i>Słownik historyczno-geograficzny ziemi warszawskiej w średniowieczu, ...</i>
SHG Wyszogród	<i>Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu, ...</i>
SWwKP	<i>Szlachta nylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836-1861, ...</i>
UBS	<i>Urkundenbuch des Bisthums Samland, ...</i>